

DEDE KORKUT KİTABINA GİRMİYEN HİKÂYELER*

V. ZİRMUNSKİY
Çev. C. KANAŞAYEVA

Dede Korkut Kitabı Oğuzların repertuarındaki kahramanlık hikayelerinin tamamını kapsamıyor. Bu kitapta on kahraman seçilmiş ve olaylar bunların etrafında dönüyor. Bunların yanında başka Oğuz kahramanları da yer yer anılır ama onların rolü müstakil değildir. Bunlar hakkında bilgileri biz ozanların savaşa katılan kahramanların isimlerini sayıp dökme katologundan alırız. "Bek'lerin savaş meydanına gelmesi II.IX, Bayburt duvarı ile savaşta III, akına hazırlanırken VI, sırayla güreşte XI, ziyafetlerde III, kahramanlık yarışlarında III, ava çıktığında II. Hikayelerde her kahramanın isminin önünde onları tanımlayan tasvir vardır. Bu tasvirle biz o kahramanın Dede Korkut Kitabına girmeyen ve bilinmeyen hikayeleri hakkında ip uçları verir. Her zaman kahramanların ismiyle beraber söylenen bu tasvirler kitaba girmeyen hikâyelerin mevcudiyetini, Oğuz devresinin destanını tespit etmemize yol açar. Böylece biz yetişmeyen hikâyelerin işlerini Kitab-ı Korkut'ta görebiliriz. Mesela, Salur Kazan hakkında dediğimiz gibi (bk.s.562) onun yılanlarla savaşı, Orman denizindeki gavurların kalesini kaşatması hakkında hikâye bulunmuştur. Bunun gibi hikâyeler orman Bamsı Beyrek ve Yegenek hakkında da var. Ama Oğuz destanlarında hiç görülüyor..

* Zirmunskiy, "Türklerin Kahramanlık Destanları" Moskova 1976. (Makale bu kitaptan alınmıştır.)

Yegenek Bek-Bayındır Han'ın veziridir. Kazıklık Koca oğlu, islam dininin savcusu Emen'in yeğengidir. Yegenek Oğuzların önde gelen kahramanlarından biridir. Yegenek gavur Şöklü Hana karşı savaşa katılıyor (II,IV). Onu böyle sıfatlıyor: "cesurluğuyla kartala, gücüyle çaylağa benzeyen, korku verici kemer bağlayan, kulağı altın küpeli, (Oğuz beylerini bir bir atından yere fırlatan)" "onunla güreşte Oğuz beyleri atından yere fırlayan", IV. varyant "Oğuz beylerini bir bir atından yıkan" Buna göre Yegenek Beyin Oğuz beyleriyle güreşini anlatan hikaye mutlaka vardır. (Onun diğer kahramanlarına korku veren kemeri hakkında olduğu gibi). "Kazan Salur'un evinin yağmalanmasını anlatan" hikayede Yegenek'in Kazan'a "keşiş demesi de bize bir hikayenin olduğuna işaret ediyor.

Böyle kahramanlardan biri-Salur Kazan'ın ağabeyi Kara Göne. Onun ismi destanda her zaman "kara" kelimesiyle anılır: "kara öküz" "kara taş" "kara boğa" destanda "uzun bıyıkları kulağına kadar gelen" diye anlatılıyor Oğuzlarda uzun bıyık kahramanlığın nişanıdır. Bu Azerilerin Köroğlu destanında da görülür. Kara Göne'nin kır bedevi atı vardı "Kazan Beyin evinin yağmalanması" "Uruz Beyin esir olması IV "hikayesinde ismi çok geçer. O kardeşiyle ava çıkıyor" zor savaşlarda akıl verir. Kazan Bey esir düşüğünde Uruz'la onu kurtarır (XI) kardeşiyle beraber Tepe Göz'e karşıdır (VIII).

Kara Göne'nin oğlu Hamid ve Merdin kalesini harab eden demir yaylı Kıpçak hanın güreşi Kıpçaklar ve Oğuzlar arasındaki tartışmayı gösterir. Bu olay XI. yüzyılda Oğuzlar Orta Asya'da yaşadığı zaman olmuştur (bk.s.545). Bu hikayelerden kahramanın biyografisi hakkında çok malumat alabiliriz Kara Budak'ın evlenmesi yanı amcası Kazan Beyin kızını zorla alması eski arkaik karakterdir. Bu süje Oğuzların islam öncesi hayatını anımsatır.

Kara budak Oğuzların genç kahramanlarının arasından yer alır. Bayındır Hanın verdiği ziyafette Uruz ve Yege-nekle beraber Oğuz kahramanlarının yanında oturur. Beyreğin evinin önünde yay yarışmasına katılır (III). O Yege-nek'e babasını kurtarmaya yardım eder (VII) ve Şöklü Gavurla savaşta ordunun sol kanatında genç orduyu yönetiyor. Boğacık Meliki gürziyle vurur (II, ve onun başını kesir (IV). O Bayındır Han için savaşıyor ve Kara Arslan Hanı atından yere düşürüyor (III).

Onun arkadaşı Kıyan Selçuk'un oğlu Aruz beyin torunu Deli Dünder. Aruz Bey dış Oğuzların beyidir. "Deli" lakabı Oğuz kahramanlarının bir çoğunda rastlanır. Mesela: Deli Dumrul, Deli Dünder, Deli Budak. Bu lakab Oğuzların folklorunda önem taşır. Azerilerin destanlarında da kullanılır: Deli Hasan, Deli Mehter vs. Bu ünvan Oğuzların komşularında da görülür. Kuzey Kafkas Noğaylarında Deli Urak adında destan kahramanı vardır. Bu kelime Türk dilinden Balkan Slavlarının diline geçmiş: "deli" (cesur, udaloy), "delije" (cesur, kahraman, voin); XVI-XVII yüzyılda gaydut destanında Deli Raduvoj Deli Tatomir gibi kahramanlar var.

Gavur Şökliye karşı savaşta Dünder ordunun sağ kanadında olur, Kara

Budak ise sol kanadında. Destanda bu iki kahramanın hareketleri paraleldir. Dünder kılıcıyla Kara Tükene vuruyor(II), Bayburt için savaşta kara Tagavoru öldürür (III).

Deli Dünder-dış Oğuz beyinin oğludur, dış Oğuzların başında yer alan Aruz'un torunudur. Babası da kendisi de Aruz Koca başkanlık eden dış Oğuzlar isyanının üyesidir. Ama bu ikisi de Aruz'un ikinci oğlu Basat'a benzemiyor /XII). Tarihi kaynakalara bakarak ve bu destanı değerlendirerek bu iki kahramanın sonradan ortaya çıktığını düşünebiliriz. Dünder isminin Derbent'le , Kıyan Selçuk isminin Selçuk İmparatorluğuyla ilişkisi buna örnek olabilir (XI, XII). Kıyan Selçuk kitapta sadece Aruz'un oğlu, Dünder'in babası olarak anılır. Tepe Göz hikayesinde onun kurbanı olur ve Basat ağabeyinin öcünü alır. Dünder hakkında başka malumatları onun hikâyedeki kahramanlık epizodlarından alabiliriz. "Demir Kapı Derbendindeki demir kapıyı tepip alan" (II), "Kazan gibi bahaduru üç kere atından yıkan"(IV), "Düşmana yetiştğinde kimsin diye sormayan"(VII). Dünder isminin "Demir Kapılı Derbent" kalesiyle beraber geçmesi bizi Oğuzların sonraki, orta doğudaki hayatına sürük-lüyor.

Hikâyede yaşlılar gurubunda Korkut'un kendisinden başka Emen ve Aruz vardır. Aruz Koca destanda önemli rol taşıyor. Ak sakallı Aruz dış Oğuzların başkanı, rehberi, Kazan Bey'e karşı isyanın baş lideridir. O acımasızca Beyrek'i öldürür ve kendisi Kazan'ın elinden ölür. Aruz (bir varyantta Uruz): "at ağzılı, kolu ve ayakları uzun ve irice, uzun baldırları ise ince, 60 ögeç derisinde yapılan kürkleri topuklarını örtmeyen, 6 ögeç derisinden yapılan külah kulaklarını örtmeyen"(II) olarak sıfatlanıyor.

Bu edebi sanat türü mübalağa (gi-perbola) Orta Asya destanlarında çok kullanılmıştır. Özbek destanı "Alpamış'ta kırıgızların "Manas'ında" 50 kulaç kemer takınan, 90 deriden yapılan ayak-kabı giyen, birisi 60 deriden yapılan külah giyen, alp kahramanlara sık sık rastlıyoruz (165,107).

Kitapta Aruz, Salur Kazan'ın dayısı, Beyrek'in kayın pederidir (bk. s. 587). Aruz başka kahramanlar gibi Kazan için gavurlarla savaşır (II IV). Tepe Göz hikayesinde Basat'ın babası olarak önemli rol alır.

İkinci yaşlı kahraman Büğdüz boyundan Emen'dir. Destanda o bir islâm savcısıdır. "Vatanından giderek peygamberin yüzünü gören, gelip Oğuzda sahabesi olan"(II). Muhammed peygamberin zamanında müslüman efsanelerindeki bir yaşlı va'iz motifi, olağanüstü yaşamı, toplumdaki ayrı yaşama motifi putperest halkın dikkatini çekmişti. Buna örnek olarak: Karahanlı Buğra han hakkındaki efsaneler (X a), Hoca Abul Nesir Samani (513), ve Manas destanında Ay Hoca v.s. "Dede Korkut Emene göre daha kurumlu tavırla ortaya çıkıyor. Son tarihi kaynaklarda ve ağızlarında ve islam temsilcisi rolü Korkut'un kendisine verilir veya onunla ilgili olan Selma-i Fari-si'ye verilir (bk. s. 557).

Emen aynı zamanda "öfkelenmişinden bıyığından kan akan "(II) kahramandır. bu sıfatı Azeriler Köroğlu için kullanır. Emen Yegenekin dayısıdır, ve onun babası Kazılık Kocayı tutsaktan kurtarmak için altı defa yola çıkar (VII). O da Aruz gibi Tepe Göze karşıdır. "Emen Büğdüz kanlı sakallarıyla onun elinde halsiz kaldı" (VII) Gavurlara karşı savaşlara katılır (II, IV), Salur Kazan'a karşı iç Oğuzların isyanına da katılır (XI).

Bunlardan başka da destanda adı geçen Türk kahramanlarının kendilerine ait bir hikâyeleri olduğu şüphesizdir. Onlardan biri Gaflet Kocanın oğlu Şir Şemseddin II, IV hikayede görülür ve III hikayede Beyrek'in evinin önünde yay yarışmasına katılır. "İzin almadan Bayındır hanın düşmanını bastıran, ak boz atın üstünde yeleşti kar durduran"(II). Yorumumuzca bu hikâyeye sonradan girilen kahramanlardan biridir.

Birinci adı geçen savaşta (II) adı geçen Alp Eren İlik Kocanın oğlu vardır. "Kafirleri it ardına bırakan, horlayan, yurttan çıkıp Aygır Göz'ler suyundan at yüzdüren elli yedi kalenin kilidini alan Ak Melik Çeşme kızına nikah eden, Sofi Sandal Melike kan kusturan, kırık cübbe bürünüp, otuz yedi kale boyunun dilber kızlarını alıp bir bir boynunu kucaklayan, yüzünden öpen" diye uzun uzun sıfatlıyor.

İlik Kocanın ikinci oğlu olarak anılan "Aygır Göz'ler suyundan at yüzdüren, elli yedi kalenin kilidini alan, ejderhalar ağzından adam alan (VII)" Dönebilmez Dülek Boran (Evren, Deli Boran) (IX, XI). "Benim adım kendi kendisine hor bakan memleketten çıkan, 57 kalenin kilidini alan İlik Koca oğlu Dönebilmez Dülek Boran" diye güreşte kendisini tanıtır (XI). XI hikâyede de adı geçer. Yegenek hikâyesinde, Emren hikayesinde /IX) anılır. O Kazan'a baş kaldıran iç Oğuzların beyidir (XII).

Ama bu kahramanların isimleri sadece anılmak için girmiyor tabi, bunların hepsi kitaptaki hikayelerle iç içe bağlıdır. Mesele Uşun Kocanın oğlu Ters Uzamış diyen biri var . Egrek Beye öfkeli idir. Çünkü o Bayındır Hanın divanında haksızken yani bir kahramanlık göstermeden gidip kahramanlar arasından istediği yere otururdu. Bu bir gelenek di-

şı hareketti. Onun bu saygısızlığına Ters Uzamış tepkide bulunuyor. Bir şey var, Kitab-Korkut'ta böyle geleneksel epizodlar sujeyi genişletir, zenginleştirir. Yukarıda söylediklerimizden anlaşıldığı gibi o zamanki hali bütünüyle içine alıyor. Onu içine iz bırakmayan bir mevcudiyet yoktur. Bu kitabı tesbit eden çok destanlar içinden bu güzel, zengin on iki destanı seçebilmiş. Çok taraflı bu almalar çağımızdaki geleneklere aşına geliyor.

Korkut kitabında adı geçen oğuz Beyleri kitabın tarihî ve yarım tarihî mazmununun tasdik ederler. Bu otuz senedir Türk araştırmacılarına malumdur. (bk. s. 521- 522). Onların içinde Ali Yazıcıoğlu'nun Kitab-ı Selçuktaki Oğuznameden alıntı ayrıca ilgi çekiyor. O Oğuzlar için ve Oğuz hanları için medhiyelerle başlanır. Onların içinde Bayındır Han, Salur Kazan, Korkut onunla beraber Osman soyundan Beyazid sultanın oğlu Emir Süleyman v.s.

Sonra Han içi du'a bölümü gelir. Bu kitapta Korkut kitabında geçen atasözleri çoktur (bk. s. 533, 534). Son bölümünde Oğuz bahadırına söylenen medhiye vardır, bu medhiye Kazan Bek hikayesindeki (XI) medhiyeye çok benziyor. Oğuzname müellifi Korkut Kitabına çok yakın hatta bazı yerlerde aynı bile. Büyük ihtimalle o bunları yazılı veya sözlü aynı, müşterek kaynaklardan almıştır.

Bu bulunan alıntıdan çıkarılan sonuçta Korkut Kitabı ve Oğuzname'yi tesbit eden müelliflerin aynı fikirde ve aynı zevkte olduğunu gösterir.

Orta bölümde Oğuz kahramanlarının geleneksel sıfatı ve kahramanlığı anlatılır. Onların başında "ağasını yiyen Tepe Gözü öldüren Basat (VIII), on altı sene Bayburtlarda tutsak olan" Bay Bö-

reoğlu Bek Barı (II), "Selcan kadını hanımı eden" Kanlı Kocanın oğlu Kan Turalı(VI), "altın köprüyü gözeten ve Azrayıl'la vuruşan" Tokuş Kocanın oğlu Tuğrul sultan yer alır. Tuğrul, Dede Korkut'taki Deli Domrul'dur ve Selçukların temelini atan kahramanlardan biridir. Kahramanlık geleneğe ismi tanınmış olan Alp Arız Bek yaşlı Aruzu andırıyor; "bıyıklarından kan akan" Bügdüz Emen veya Uşun oğlu Emen Bek; Kazan Bekin ağabeyi Kara Göne, Deli Dünder Bek (Bartoldda - Dünder); Duhanın oğlu Alp Rustam; Ense Kocanın oğlu Okçu Kazan;

Müellif bunları sıfatlandırırken aynı Korkut Kitabındaki gibi sıfatlıyor ve onlara başka kaynaklardan yenilik katıyor. O destanda ismi geçmeyen Domrulun Aruz'un, Emen'in babalarının ismini biliyor. Aruz'u "Afrasyab'ın oğlu" olarak gösterir. Aruz'un sıfatında da yenilikler var: "doksan deriden yapılan kürkü ayaklarını örtmeyen, On deriden yapılan külâhı saçlarını örtmeyen", "öğle yemeğinde on koyun etine doymayan," "bir atın başını çiğnemedi yutan".

Bek Barı (Beyrek) hakkında biz onun "sallana sallana yürüyen öküzü yediğini, ve fısıldayan yılanı yediğini" uzun ayak Baldırşadın'dan öcünü aldığını" biliyoruz. Kan Turalı eposta bildiğimiz gibi sadece "arслан, öküz, deveyi" öldürmemiş onlarla beraber "güreşçi"yi de öldürmüş.

Bu eserde Kitab-ı Korkut'ta anılmayan bazı isimler vardı: Yayını deve bile taşıyamayan, attığı okul iki kat duvar bile durduramayan "Yağrıkçı oğlu Yazır (Yazır ve Yazgır, Kaşgarlı Mahmud'da ve Raşid,üd-Din'de 24 boyunun birisinin ismi olarak geçer.) (47, 575); "Kudretli Oğuzların içindeki şanlısı" olan Urulmuş Han; Selimin oğlu Karaman; "De-

mir kapıyı yıkan, doksan dokuzuncu kalenin anahtarını alıp, Saru Sandalla evlenen" Etilerşenin oğlu Alp Etil;

Oğuz Beyleri ikiye ayrılır: iç Oğuz; dış Oğuz; Onların başında Bayındar Han oturuyor. Bayburtlu Osman'ın kitabında (4 bölüm, XVIa) iç Oğuz beyleri: Kazan Bek (Urus oğlu), Budağ Bek, İygen Bek (Yelenk), Şemseddin Bek, Beyrek Bek, Kara Konuk Bek (Kırk konuk olabilir, VI hikayede anılan Kara Çukurun oğlu).

Dış Oğuz Bekleri: Dündar Bek, Emen Bek, Avşar Bek, Değer Bek (bin halkın başı olan Düğer olabilir) Osman böyle yazıyor; dokuz bin ordu vardı onların şeyhi Dede Korkut idi. bin ulusun bekleri kendi beklerine Kazan Han diyorlardı. Elli sekiz Selçuk ulusu- Dündar Bek; bin bükdüz ulusu - Emen Bek, altmış aksakallar ulusu Uruz koca; otuz çoban ulusu - Karacuk çoban. Bunların hepsi oğuz boyları idi, ve Bayındar Hanın ordusu idi." (510, XXXIV; 497, 40-41).

XVII asırda Buhara'da Hafız Derviş

Ali Çengi'nin müzikle ilgili farsça kitabında ozanın kopuzu hakkında bir madde var. Bu maddede Oğuz ulusunun bir çok kahramanları zikr edilmiştir. Onlar: Bayındar Han, Bügdüz Emen, Salur Kazan Şah Baki (kaynaklarda ismi geçmiyor), Yetin Gozan (497 44-45, s. 514). Bu Yetin Gozanı M. Ergin Okçı Kozanla özleştiriyor. Bügdüz Emen Çengi'nin söylediğine göre Gozan'an ağabeyisini öldürür. Gozan ondan oç alırken onu okuyla vurur ve onun kopuzunu alır. sonra Emen'in oğlu Gozan'ı öldürür ve babasının kopuzunu tekrar alır. Bu süje kaynaklarda görülmüyor. Ama Kozan Kayan Uzun'un oğlu Emen'den oç alıyor bu olayın ilişkisi olabilir. büyük ihtimalle bu çatışma iç ve dış isyanıyla ilgilidir. Emen kendi kurbanı olarak Kozan'ın ağabeyi Ters Uzamış seçer, Alp Rüstem ise Ermeni. Bu efsanenin yankısı Orta Doğuda değil, Orta Asya Türkmenistan yakınları Buhara'dadır. Bu Dede Korkut Kitabının dışında kalan yeni kaynaklar Oğuzların zengin geleneğini daha da dolgunlaştırıyor.